

SENIAUSIŲ LIETUVIŲ KARINIŲ-ISTORINIŲ DAIŲ BRUOŽAI

D. KRISTOPAITE

Lietuvių karinės-istorinės dainos — reikšminga liaudies kultūrinio palikimo dalis. Tai dainų žanras, kuriame paliko pėdsakų tautos istorija, kova prieš išorės priešus dėl savo krašto laisvės, atskirų istorinių laikotarpių karinė tarnyba, atsispindėjo liaudies patriotiniai idealai, demokratinės nuotaikos.

Jau pirmosios (XIX a. pirmojoje pusėje) ir vėlesnės karinių-istorinių dainų publikacijos susijusios su mėginimais tas dainas aiškinti, ir ypač ieškoti jų istorinių šaknų. Tačiau nei XIX a. lietuvių liaudies dainų skelbėjams bei tyrinėtojams (L. Rėza, L. Jucevičius, S. Stanevičius, S. Daukantas, O. Kolbergas, N. Kostomarovas, J. Lautenbachas ir kt.), nei vėliau buržuaziniams folkloristams (M. Biržiška, J. Balys ir kt.) nepavyko išspręsti karinių-istorinių dainų kilmės klausimo, nustatyti jų ryšio su atskiromis istorinėmis epochomis. Kai kurios dainos buvo priskiriamos kovų prieš kryžiuočius gadynei ir net ankstesniems laikams, tačiau tai buvo grindžiama ne visapusiška jų idėjinio turinio ir meninės formos analize, o negausiomis istorinėmis realijomis, kartais gana abejotinos kilmės. Pavyzdžiui, nuo XIX a. pradžios dainą „Dainuok, sesyte“ imta laikyti istorine. Remiantis posmais apie „barzdotus vyrus, vyrus iš jūrių“, ištrypusius „sesytės“ darželį, joje buvo įžiūrimi normanų puldinėjimo IX amžiuje atgarsiai¹. Toks kelias nebuvo mokslinis ir teigiamų rezultatų duoti negalėjo. Tik tarybiniai folkloristai, remdamiesi marksistine-leninine metodologija, padarė pradžią moksliniam karinių-istorinių dainų tyrinėjimui. Pirmą gilią vagą šioje srityje išvarė folkloristas Z. Slaviūnas, aptardamas istorines bei karo sutartines². „Lietuvių tautosakos apybraižoje“, viename reikšmingiausių lietuvių tarybinės folkloristikos darbų, bandoma pateikti mokslinę, nors ir gana glaustą, viso žanro apžvalgą, nužymint bendriausius idėjinius-meninius principus³. Tačiau „Apybraižos“ specifika nulėmė tai, kad daugelis šio žanro problemų, kaip jo istorinio kelio, ryšio su istorija, jo formos ir kt., liečiamos gana prabėgomis ir tebėra reikalingos platesnės analizės. Plačiau nenušviestas ir istorinių bei karo sutartinių santykio su kitomis karinėmis-istorinėmis dainomis klausimas. Šis straipsnis yra mėginimas bent dalinai užpildyti vieną iš mini-

¹ Zr. Dzieje narodu litewskiego, t. III, 1838, str. 68; Litwa... Przez J. I. Kraszewskiego, t. I, Warszawa, 1847, p. 291; M. Biržiška, Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos, Vilnius, 1920, p. 25—26.

² Zr. Z. Slaviūnas, Istorinės, humoristinės, šokių ir instrumentinės sutartinės.— Jž. str. kn.: Sutartinės, t. III, Vilnius, 1959, p. 5—11.

³ Zr. Lietuvių tautosakos apybraiža, Vilnius, 1963, skyr.: Karinės-istorinės dainos, p. 201—221.

mo žanro tyrinėjimo spragų: jame siekiama aptarti seniausias karines-istorines dainas. Darbą ap sunkina tai, kad kai kuriuos su jomis susijusius klausimus tenka liesti pirmą kartą, nesant tautosakos moksle nusistovėjusios, vieningos pažiūros į istorinius liaudies poezijos žanrus, ypač į jų ryšį su istorine tikrove. Todėl šiuo straipsniu nepretenduojama į išsamų ir visapusišką minimų dainų aptarimą, jų santykio su kitais liaudies poezijos žanrais nušvietimą, o norima iškelti vieną kitą būdingesnį jų raidos bruožą, idėjinio turinio kai kuriuos ypatumus, nužymėti ryšį su vėlesnėmis to paties žanro dainomis.

* * *

Tiksliai nustatyti karinių-istorinių dainų pradžią ir jų ryšį su senaisiais istoriniais įvykiais vargu ar bejmanoma. Pagrindinė to priežastis — specifinė šio žanro meninio santykio su tikrove sistema. Istoriniai įvykiai, karai čia vaizduojami savaip. Karinės-istorinės dainos, išskyrus negausias istorines sutartines, neatspindi konkrečių istorinių įvykių, situacijų ir apskritai nėra linkusios į istoriškai konkretų tikrovės vaizdavimą. Jose teliečiama buitinė karo pusė, parodant, kokius pakitimus sukėlė karas dainų kūrėjų buityje, ypač jų šeimos gyvenime, kaip tuo metu susiklostė žmonių tarpusavio santykiai. Todėl čia apdainuojami tipiški liaudies gyvenimo reiškiniai — išvykimas į karą ir kareivio žuvimas mūšio lauke, į nelaisvę patekusių karių vadavimas, sunki išvykusiojo dalia ir pan. Tokį palyginti neplatų vaizdavimo objektą turėjo apspresti, iš vienos pusės, dainų kūrėjų klasinės pozicijos ir savitas požiūris į istorinius įvykius, iš kitos — lyrinė paties žanro prigimtis bei visa dainuojamosios lietuvių liaudies poezijos raida. Karinių-istorinių, kaip ir kitų lietuvių liaudies dainų, kūrėjai buvo valstiečiai, kurie istorinius įvykius suprato ir aiškino savaip. valstietišškai, tekreipdami dėmesį į tą jų pusę, kuri labiausiai juos lietė. Be to, atskiros karinės-istorinės dainos, atrodo, galėjo būti sukurtos ne pačių karų dalyvių, bet jų namiškių, daugiausia moterų⁴. Nors ir atspindėdamos bei vertindamos istorinę tikrovę šeimos santykių požiūriu, jos vis dėlto išreiškia atskirų laikotarpių liaudies pažiūras į karus, tėvynės gynimą, karinę tarnybą ir turi reikšmę kaip liaudies nuotakai ir lūkesčių meninis apibendrinimas.

Karinėse-istorinėse dainose, ypač senosiose, istoriniai įvykiai nuskaidomi labai bendrai ir sudaro vos apčiuopiamą foną lyrinio herojaus išgyvenimams. Atskirų istorinių realiųjų (geografinių, istorinių vardų) karinėse-istorinėse dainose pasitaiko, tačiau jos ne visada rodo dainos istoriškumą. Todėl ir apie dainos ryšį su viena ar kita istorine epocha galima spręsti ne tiek iš negausių istorinių realiųjų, kurių ryšys su istorija ne visada aiškus, o daugiau iš atskirų dainų variantų idėjinių-meninių ypatybių visumos — iš visuomeninės jų tematikos, o taip pat iš siužetų tipiško ar kitaip istorinei epochai. Siuo keliu eidami, tarybiniai folkloristai V. Propas, B. Putilovas ir kiti⁵ mėgina nustatyti rusų bylinių ir istorinių dainų istorinį pagrindą. Istoriniai ir geografiniai vardai bei kitos istorinės realijos įgyja prasmę, tik susietos su idėjinėmis-meninėmis dainų ypatybėmis. Tik tada jos paremia išvadas apie vienos ar kitos dainos istoriškumą.

⁴ Sutartinės, t. III, Vilnius, 1959, p. 9—10. (Toliau žymima — SIS.)

⁵ Зг. В. Я. Пропп, Русский героический эпос, Л., 1955; Б. Н. Путилов, Русский историко-песенный фольклор XIII—XVI веков, М.—Л., 1960; В. К. Соколова, Русские исторические песни XVI—XVII вв., М., 1960; Л. И. Емельянов, Некоторые вопросы генезиса исторической песни,— в кн.: «Историко-литературный сборник», М.—Л., 1957; ir kt.

Istorinės sutartinės. Apie senąsias karines-istorines dainas tegalime spręsti iš XIX—XX a. užrašymų. Tačiau iš dainų idėjinio turinio bei meninio audinio visumos darosi aišku, kad žymi jų dalis yra atėjusi iš žilos senovės, išsaugodama minties ir siužeto savitumą. Ilgalaikis senųjų folkloro formų egzistavimas šalia naujų sutinkamas visuose liaudies poezijos žanruose. Duomenų apie senųjų karinių-istorinių dainų buvimą teikia kai kurie istoriniai šaltiniai. Pavyzdžiui, XVI a. Lietuvos kronikininkas M. Strijkovskis mini pasižymėjusio 1362 m. kryžiuočių apgultos Kauno pilies gynime Gurdo Gentvilaičio dainą ir pateikia jos nuotrupą: „Ne taip man gaila pilies, kaip narsių riterių, ugnyje degančių“⁶. Tą dainą mini ir XVII a. istorikas Kojalavičius, taip pat priskirdamas ją Kauno pilies gynimui⁷. XIX—XX a. buvo užrašyta keletas panašias eilutes turinčių sudaičio sutartinės variantų⁸. Tuo būdu ir vėlesnieji užrašymai rodo senovėje buvus karinių-istorinių dainų. Žinoma, ne visos tos dainos išliko iki vėlesniųjų laikų, tačiau užrašytieji tekstai leidžia daryti išvadas apie įvairių istorinių laikotarpių karines-istorines dainas.

Iš senųjų karinių-istorinių dainų minėtinos vadinamosios sudaičio sutartinės, vaizduojančios kovą su priešu. Čia lakoniškai apdainuojamas „kunigėlis“ (kunigaikštis), kuriam pamigus priešai užpuolė pilį ir išžudė jos gynėjus — „išpylė tavo pilelę, iškirto tavo karelius“ (SIS 1208). Apie priešų padarytas skriaudas kalbama centriniame sutartinės epizode. Jie čia konkrečiai neapibūdinami, tačiau pabrėžiamas jų nuožnumas, grėsmingumas, pačios kovos žūtbūtinis charakteris. Herojaus skunde prasi-
veržia nepaprastai stiprus žuvusių kovotojų gailestis:

— Ne taip gaila man pilelės,
Sudaičio,

Kaip man gaila karelių,
Sudaičio.

Aš pilelę supilsiu.
Sudaičio,

Dvejais trejais meteliais,
Sudaičio,

O karelių nebužauginsiu,
Sudaičio,

Nei dešimtis metelių,
Sudaičio.⁹

„Karelių išskirtimas“ čia traktuojamas kaip sunki, nepataisoma skriauda, kurią ilgai bus sunku užmiršti. Herojaus skundas skamba kaip gilus susirūpinimas ne vieno žmogaus, o viso krašto likimu. Tad sutartinės pabaiga, apraudanti žuvusius krašto gynėjus, teikia kūriniui apibendrinančią visuomeninę prasmę, o tuo pačiu atskleidžia patriotinį sutartinės kūrėjų požiūrį į apdainuojamus įvykius. Skirtingai, negu tradicinėse lyrinėse dainose, čia matome mėginimą atspindėti istorinius įvykius ir juos vertinti. Tai visiškai nauji, tradicinėms lietuvių dainoms nebūdingi reiškiniai, kurie rodo aiškias dainų kūrėjų pastangas savitomis poetinėmis formomis apibendrinti savo istorinę patirtį. Nors sutartinėje nenurodoma mūsų vie-

⁶ M. Strykowski, *Kronika*, 1582, str. 443.

⁷ A. W. Kojalowicz, *Historiae Litvanæ*, t. I, 1650, str. 330.

⁸ Zr. SIS, t. III, p. 637—639.

⁹ SIS 1207.

ta nei kokie priešai užpuolė, išskyrus priedainyje minimą Sudaičio vardą, kuris laikytinas tikriniu¹⁰, tačiau jos atspindima situacija, požiūris į priešus ir tėvynės gynimą istorinis, sietinas su karų prieš kalavijuočius ir kryžiuočius (XIII—XV a.) laikais, kai buvo vedama žūtbutinė kova ne dėl ginčytinų teritorijų, ne dėl vienos ar kitos pilies, bet dėl pačios tautos egzistencijos. Priešų puldinėjimai buvo dažni, riteriai įsiverždavo keliskart per metus¹¹, nusiaubdami ne tik panemunės pilis, bet ir krašto gilumoje esančias. Ypač kruvini mūšiai vyko pilyse prie Nemuno. Istoriniai šaltiniai pateikia duomenų apie jų gynėjų iššudymą, pačių pilių sudeginimą¹².

Nuožmių, žiaurių, visa naikinančių priešų puldinėjimų atgarsiai ryškūs ir sudaičio sutartinėse. Kuris konkretus istorinis mūšis sudarė pagrindą joms atsirasti, sutartinės turinys atsakymo neduoda. Tačiau vaizduojama situacija, apdainuojamų įvykių visuomeninės prasmės akcentavimas, gilus patriotizmas leidžia jas sieti su kovų prieš kryžiuočius gadyne. Pagaliau dainos ryšį su anais senaisiais laikais patvirtina ir tai, kad joje akcentuojamas pilies vaidmuo, ginantis nuo priešų (anuo žūtbutinių kovų laikotarpiu, ginant kraštą, pilims teko svarbiausias vaidmuo). Archaiška ir pati sutartinės forma. Ar joje atsispindi Kauno ar kurios kitos pilies gynimas, nustatyti sunku. M. Strijkovskio tvirtinimas, jog apdainuojamas Kauno pilies gynimas, o taip pat S. Mikuckio ir M. Miežinio užrašytieji apie Kauną, kur buvo dažni susirėmimai su kryžiuočiais, variantai iš dalies sutartinę leidžia sieti su šiuo istoriniu įvykiu. Tačiau ji skamba ne tik kaip šio vieno mūšio, bet kaip viso ano kovų laikotarpio istorinės liaudies patirties meninis apibendrinimas.

Tuo būdu istorinės sudaičio sutartinės dėl visuomeninio skambėjimo, savito tikrovės vaizdavimo pobūdžio laikytinos savotiškomis „pirmykštemis istorinėmis epinio pobūdžio dainomis“¹³, turėjo sudaryti pagrindą lietuvių liaudies istorinei poezijai. Be abejo, kovų prieš kryžiuočius gadyneje ir vėliau jų buvo sukurta daugiau. Motiejus Miechovita mini XVI a. pradžioje dainuojamą dainą apie kunigaikščio Žygimanto nužudymą¹⁴. M. Strijkovskis nurodo, kad ši daina jo laikais nebedainuojama¹⁵. Jis paticiuoja keletą žodžių iš dainos apie Giedraičių kunigaikštį Daumantą¹⁶. Galėjo tai būti ir istorinės sutartinės, kurios iki mūsų dienų neišliko. Kad ir turėdamos istoriškai konkretaus tikrovės vaizdavimo pradų, istorinės sutartinės dėl nepalankių vėlesnių sąlygų (vis stiprėjančio liaudies masių pavergimo ir atstūmimo nuo dalyvavimo istoriniuose įvykiuose, Lietuvos valstybinio savarankiškumo silpnėjimo ir visiško jo netekimo po Lublino unijos), matyt, nebuvo intensyviai kuriamos. Atskiri sudaičio sutartinų variantai vėliau virto vestuvinėmis sutartinėmis (žr. SIS 720—723).

* * *

Dainos apie kareivio žuvimą. Istorinę kovų prieš kryžiuočius epochos patirtį lietuvių liaudis apibendrino ir kitokio pobūdžio dainomis. Jos sudaro palyginti gausią dainų apie kareivio žuvimą grupę (taip vadinama pagal centrinį dainos epizodą, pakiliai apdainuojantį lyrinio herojaus mirtį mūšio lauke), kuriai galima priskirti atskiras karo sutartines, o taip pat tokias dainas, kaip „Jau ir atlėkė gulbių pulkelis“

¹⁰ SIS t. III, p. 7—8.

¹¹ Žr. B. T. Папуто, Образование литовского государства, М., 1959, стр. 417.

¹² Žr. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. I, Vilnius, 1956, p. 52.

¹³ SIS, t. III, p. 8.

¹⁴ Žr. Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos, Vilnius, 1920, p. 9.

¹⁵ Žr. M. Strijkowski, Kronika, str. 443.

¹⁶ Žr. ten pat, t. I, p. 320.

ir „Aušta aušrelė“. Tematikos bendrumu su jomis artimai siejasi ir kiek vėliau sukurta daina „Atlėkė juodas varnas“.

Šių dainų santykis su istorine tikrove kiek kitoks, negu istorinių sutartinių. Jei sudaičio sutartinėse pastebimos tendencijos tipinės epochos situacijas atspindėti tiesiogiai, tai dainose apie kareivio žuvimą tos situacijos lūžta per šeimos išgyvenimų prizmę, parodoma, kaip karas pasireiškia šeimos, atskiro individo gyvenime, liaudies buityje apskritai, nesigilinama į pačių įvykių istorinę prasmę. Tie istoriniai įvykiai, kuriuose dalyvauja dainos lyrinis herojus, nevaizduojami, pačios dainų situacijos yra tipinės — dažniausiai brolio išvykimas į karą ir žuvimas mūšio lauke. Liaudies pažiūros į istoriją čia atsispindi netiesiogiai, apie jas labai dažnai tegalima spręsti iš dainos vaizdų sistemos, specifinio atskirų epizodų interpretavimo.

Iš karo sutartinių, vaizduojančių kareivio žuvimą, ryškiausias „Kada, broli, tu parjosi?“ (SIS 1216—1221, 1225). Jų pradžioje labai lakoniškai kalbama apie brolio išjojimą į karą: „Išjoja joja brolis į karą“, „Kareliai broleliai išjoja“ ir pan. Toliau pasakojama, kaip sesuo laukia brolio. Laukimo epizodas dažniausiai ilgas, išskaičiuojantis įvairias aplinkybes: „Lauk, sesute, gaidiems giedant...“, aušrai auštant...“, saulei tekant...“, lauk, sesute, devindienas...“, pusę metų“ (SIS 1217). Šis išskaičiavimas ramus, išreiškiantis viltingą laukimo nuotaiką. Bet po jo einančiame žirgo be raitelio grįžimo epizode toji nuotaika tarsi užlūžta, prasi-veržia niūrios draminės gaidos, stipriai suskamba nelaimės nujautimas, kuris pasitvirtina sesers ir žirgo dialoge, konstatuojančiame įvykusių nelaimę: brolis krito mūšio lauke.

Pagrindine situacija ir kai kuriais motyvais (brolio išjojimas ir atsisveikinimas su seseria, jo laukimas, dovanų žadėjimas ir pan.) šios sutartinės primena medžioklės sutartines (žr. SIS 8—10) — dainas, sietinas dar su pirmąja bendruomene¹⁷. Tačiau bendrieji brolio išvykimo ir laukimo motyvai, gana buitiški sutartinėse apie medžioklę, karo sutartinėse įgyja tam tikrą herojinį skambėjimą, kurį jiems suteikia pakilus herojaus mirties vaizdavimas:

— Vilniaus lauke prie akmenio.
Ciuto lelėja.

Ant šonelio vėjelį gėrė.
Ciuto lelėja.

Kniūpsčias puolė — žemę žėbė.
Ciuto lelėja.

Aukštielninkas — žvaigždes skaitė.
Ciuto lelėja.¹⁸

Toji mirtis lengva, graži, nekasdieniška, ji pavaizduota kaip susiliejimas su motina žeme, su visa gamta. Tokiu supoetintu mirties vaizdu išaukštinamas pats herojus, iškeliamą jo žuvimo prasmė — taip tegali mirti žmogus, kovojantis už kilnų tikslą. Toks herojaus mirties vaizdavimas teikia sutartinei tam tikrą visuomeninį skambėjimą: tuo mirties vaizdu, nors ir netiesiogiai, išaukštinama pati kova, kurioje žūsta herojus.

Konkretūs istoriniai įvykiai sutartinėje neatsispindi, jos kūrėją tedomina tik jų poveikis herojaus likimui. Tačiau iš to likimo vaizdavimo, iš herojaus žuvimo vertinimo matyti, kad sutartinė turėjo atsirasti tokioje

¹⁷ Žr. SIS, t. I, p. 29—30.

¹⁸ SIS, t. III, 1218.

epochoje, kai liaudies žmogaus žuvimas kare buvo dažnas reiškinyš ir kai buvo žustama dėl kilnių tikslų, suprantamų visai liaudžiai. Pasisavinusios kai kuriuos archaiškuosius medžioklės sutartinių motyvus, karo sutartinės juos perkūrė ir praturtino naujais, visuomeninę prasmę turinčiais motyvais, kuriuos diktavo pasikeitusios istorinės sąlygos. Tiek visuomeniniai pradai turinyje, tiek formos archaiškumas bei artimumas medžioklės sutartinėms rodo šių karo sutartinių ryšį su gilia senove — su kovų prieš kryžiuočius laikais. Tai pagaliau patvirtina ir sutartinėje minimas Vilniaus vardas, nes Vilnius anais laikais ne kartą buvo puolamas kryžiuočių ir jo vardas liaudyje galėjo būti populiarus.

Savo turiniu ir siužetine schema sutartinei „Kada, broli, tu parjosi?“ artima daina „Jau ir atlėkė gulbių pulkelis“, plačiai žinoma tiek Lietuvoje, tiek Rytų Prūsijoje. Dainos siužetą sudaro keletas epizodų, vaizduojančių brolio išvykimą į karą ir žuvimą, išdėstyti ta pačia tvarka, kaip sutartinėje. Tik dainoje jie labiau išbaigti ir nuosekliau siejasi vienas su kitu.

Daina „Jau ir atlėkė gulbių pulkelis“ pradedama eilutėmis apie karo žinią. Variantuose toji pradžia gana įvairi:

Jau ir atlėkė gulbių pulkatis,
O ir pavarė į karą joti ¹⁹.

Visi bajorai žirgus balnoja,
Žirgus balnoja, į Rygą joja ²⁰.

Oi, bėda, bėda, didė — ne mažą,
Vakar paskyrė į karą joti ²¹.

Dažnai čia susiduriame su įvairių laikotarpių kariuomenės organizacijos atspindžiais, iš kurių bene ryškiausi — visuotinio bajorų šaukimo, vienos seniausių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės organizacijos formų ²², atgarsiai. Seną dainos kilmę patvirtina ir visa jos idėjinų-meninių ypatybių visuma.

Karas dainoje traktuojamas kaip didelė nelaimė, užgriūvanti šeimą. Iš pat pirmų eilučių vyrauja gūdi, dramatiška nuotaika.

Kitų išjojo jauni brolyčiai,
O mūsų nėra neigi kam joti. ²³

Jau pačioje dainos pradžioje, lyrinio herojaus išruošimo epizode, reiškiamos abejonės dėl jo grįžimo iš karo. Tas epizodas variantuose sukurtas nevienodai: vienur labiau kreipiamas dėmesys į lyrinio herojaus likimą, kitur — į jo santykius su artimaisiais. Pastaruosiuose variantuose apdainuojamos dovanos, kurias jis žada parnešti savo seserims:

— Oi broli, broli,
Broleli mūsų,
Oi, ar davysi
Raitų pulkelį?

¹⁹ L. Rėza, Lietuvių liaudies dainos, d. I, Vilnius, 1958, 37. (Toliau žymima — RzD.)

²⁰ S. Stanevičius, Dainos Žemaičių, Vilnius, 1954, XXIV. (Toliau žymima — StDZ.)

²¹ V. Kalvaitis, Prusijos Lietuvių Dainos, Tilžė, 1905, 500. (Toliau žymima — KIPLD.)

²² Visuotinis bajorų šaukimas buvo skelbiamas karo atveju; kiekvienas turtin-gsnis bajoras turėdavo atvykti pats ir pagal nuosavybės dydį atsivesti atitinkamą skaičių valstiečių. (T. Korzon, Dzieje wojen wojskowosci w Polsce, t. I, Lwów—Warszawa—Kraków, 1923, str. 334.)

²³ RzD 37.

Oi, ar davysi
Raitų pulkelį?
Oi, ar sugrįši
Šį rudenį?

— Vyte davysiu,
Stote pristosisu.
Tik dievas žino
Ar aš sugrįšiu.²⁴

— Ei brolyt, brolyt, brolyti mūsų,
Ką tu parneši mums trims seselėms?

— Vienai parnešiu aukso žiedelį,
Antrai parnešiu šilkų kuskelę,
O tav, jauniausiai, perlų vainiką.²⁵

Apskritai, lyrinio herojaus išlydėjimo epizodą sudaro tipiniai motyvai, gana dažni ir slavų liaudies poezijoje, ypač šeimos ir karo dainose. Dar O. Kolbergas pastebėjo šį bendrumą ir lietuvių dainą siejo su lenkų daina „Idzie żołnierz borem, lasem“ (žr. Z. Gloger, Pieśni ludu, Kraków, 1892, 56). Senesniais laikytini tie variantai, kuriuose reiškiamas susirūpinimas kareivio likimu, tuo tarpu platesnis šeimos santykių atskleidimas ir linkimas į buitiškumą — vėlesnių karinių-istorinių dainų bruožas.

Kareivio laukimo vaizde, kuris atskiruose variantuose išauga į platoją poetinį pasakojimą, jaučiamas laipsniškas nevilties augimas:

— Oi sesut, sesut,
Sesute mano,
Eikim, sesute,
Aukštan kalnelin.

Mes prastovėjom
Kalne klonelį,
Mes nesulaukėm
Savo brolelio.

— Oi sesut, sesut,
Sesute mano,
Eikim, sesute,
Aukšton klėtelėn.

Mes pražiūrėjom
Stiklo langelį,
Mes nesulaukėm
Savo brolelio.

— Oi sesut, sesut,
Sesute mano,
Eikim, sesute,
Pas uosio tvorą.

Mes prarajomjom
Uosio tvorelę,
Mes nesulaukėm
Savo brolelio.²⁶

Iš posmo į posmą stiprėjantis nelaimės nujautimas išbaigtą išraišką gauna dainos pabaigoje, kur, kaip ir sutartinėje „Kada, broli, tu parjosi?“, vaizduojamas žirgo grįžimas be raitelio. Šis motyvas sutinkamas kaimyninių tautų liaudies poezijoje ir yra senos kilmės. Jo atsiradimą žymia dalimi apsprendė toji aplinkybė, kad senaisiais laikais žirgas turėjo nepaprastai didelę reikšmę gyvenime, ypač karų metu; raiteliai sudarė kariuomenės pagrindą. Tad žirgas, kaip nuolatinis raitelio palydovas, buvo labai vertinamas. Šis žirgo vertinimas paliko pėdsakų ir liaudies poezijoje, kur žirgas visada yra gėrio, taurumo ir teisingumo įkūnijimas, jis visada atsidavęs herojui.

²⁴ A. Leskien und K. Brugmann, Litauische Volkslieder und Märchen aus dem preussischen und dem russischen Litauen, Straßburg, 1892, 25. (Toliau žymima Lesk., Brugm.)

²⁵ KIPLD 510.

²⁶ Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko v. universiteto Lietuvių literatūros katedros tautosakos rinkiniai (rankraščiai), 37(83).

Nuo žirgo grįžimo epizodo dainos nuotaika darosi giliai dramatinė ir išsiliesia lyrinio herojaus žuvimą atskleidžiančiame žirgo ir seserų dialoge:

— Ei, žirgai, žirgai,
Žirgeli mano,
O kur tu dėjai
Mūsų brolelį?

— Sakyt, nesakyt,—
Man pačiam gaila,—
Jūsų brolelis
Krygužėj kirstas. ²⁷

Daugumos variantų kareivio žuvimo vaizdai savo poetiškumu artimi analogiškiems sutartinės „Kada, broli, tu parjosi?“ vaizdams:

Kur galva krito — rožė išdygo,
Kur kraujas tiško — žemčiūgai blizga. ²⁸

O kur nupuolė
Brolio galvelė,
O čia išdygo
Pilks akmenėlis!

O kur nusklido
Brolio kraujeliai,
O čia tekėjo
Gilus upelis. ²⁹

Tik čia tie žuvimo vaizdai pakilesni, negu sutartinėse. Jie kuriami, naudojant archainį pasivertimo motyvą, kuris teikia mirčiai nepaprastumo, išaukština ją kaip didelį, prasmingą dalyką, kaip lyrinio herojaus moralinę pergalę prieš tuos, nuo kurių rankos jis žuvo.

Lyrinio herojaus išaukštinimas pilnutinę išraišką įgyja pačioje dainos pabaigoje — saulės gedėjimo epizode, sutinkamame nemažoje dalyje dainos variantų:

— Ui, ui dievuži, dievuliau mano,
Kas mum padės brolio gedėti?

Saulužė tarė nusileisdama:
— Aš jum padėsiu brolio gedėti:

Devynis rytus migiužėj tamsiu,
O šį dešimtą nei netekėsiu. ³⁰

Kovotojo mirtis tokia reikšminga, kad liūdi net saulė, liaudies vertinama kaip šviesos, šilumos, gyvybės ir sveikatos teikėja. Epinis skaičius devyni pabrėžia gedulo didumą. Taip baigta daina „Jau ir atlėkė gulbių pulkelis“ skamba kaip giesmė paprastam eiliniam liaudies žmogui, paguldžiusiam galvą mūšio lauke už tėvynės laisvę.

²⁷ A. Juška, Lietuviškos dainos, t. III, Vilnius, 1954, 1136. (Toliau žymima — JLD.)

²⁸ J. Basanavičius, Ožkabilių dainos, t. I—II, Shenandoah, Pa., 1902, II. (Toliau žymima — BsOd.)

²⁹ JLD 1136.

³⁰ Rzd 37.

Panašią saulės personifikaciją randame senose, su pagoniškomis krikštynų apeigomis susijusiose sutartinėse:

Ketina laimė Alaus daryti,	— Palaukš, laimele, Kerštą darysiu.
Visų svetelių Susiprašyti,	Devynius rytus Neužtekėsiu,
Tik neprašyti Vienos saulelės.	Kitus devynius Rasos nekėrsiu. ³¹

Dainos „Jau ir atlėkė gulbių pulkelis“ patriotinis turinys, atskirų motyvų archaiškumas leidžia spręsti apie jos ryšį su kovų prieš kryžiuočius gadyne. Šią išvadą paremia ir atskiros dainai būdingos istorinės realijos: visuotinio bajorų šaukimo atspindžiai, kai kuriuose variantuose minimas Vilniaus vardas, kertamųjų ginklų, ypač kardo, vartojimo pabrėžimas (šveičiamas lyrinio herojaus kardas, jo kardas lūžta kare, jis dažnai žūva „kardais kapotas“ ir pan.). Ši daina — viena brandžiausių ir meniškiausių iš dainų apie kareivio žuvimą.

Savo turiniu artima minėtosioms daina „Aušta aušrelė“, dar ir šiandien kai kur tebedainuojama. Jos siužetiniai metmenys nedaug tesiskiria nuo anų dainų, tik čia savitas atskirų epizodų traktavimas. Dalyje variantų daina pradeda išvykimo į karą vaizdu, pateikiamu peizažo fone. Piešiamas ankstyvo ryto vaizdas, tarsi norint pabrėžti žygio, į kurį išsirengia lyrinis herojus, svarbą. Tokia peizažinė pradžia būdinga ir kitoms senosioms lietuvių liaudies dainoms, pavyzdžiui, ganymo dainoms³². Po to dainoje „Aušta aušrelė“ eina tradicinis išlydėjimo epizodas. Kai kurie variantai tiesiog juo ir pradeda:

Stovi žirgelis kiemi pabalnotas,
Aukso tymais pažebotas.
Stovi seselė prie brolio šalalei,
Stovėdama gailiai verkia.³³

Skirtingai, negu dainoje „Jau ir atlėkė gulbių pulkelis“, kur išvykimo epizode duodamas brolio ir seserų dialogas, čia pasitenkinama glaustu lyrinio herojaus monologu, kuriame reiškiamas sugrįžimo viltis, nusakomas lyrinio herojaus žygio tikslas ir pabrėžiamas jo narsumas:

Neverk, sesute, balta lelijėlė,
Kaip išjosiu, taip parjosiu.
Kad neparjosiu, karelium pastosiu.
Vilniaus laukely vaj'vosiu.³⁴

Iš išvykimo epizodo matyti kilnus lyrinio herojaus pareigos supratimas — žuvimo galimybė sutinkama ramiai, kaip neišvengiamas būtinumas. Lyrinis herojus suvokia savo žygio ir mirties prasmę, į karą jis eina savo noru, o tikslą, už kurį kovoja, gerai supranta. Toks kilnus pareigos supratimas vargu ar gali būti priskirtas vėlesniems laikams, pavyzdžiui,

³¹ Žr. SIS 1202.

³² Plg.:

Aušta aušrelė,
Šviesi pazarėlė,
Rengias broliai
Karan joti

(Užrašyta 1959 m.

Mosėdžio apyl.)

Gėnėralia, aš išginiau,
Gėnėralia, anksti rytelio.
Gėnėralia, aušta dienele,
Gėnėralia, šviesi zarelė.

(Lietuvių tautosaka, Dainos, t. I,
Vilnius, 1962, 98.)

³³ Tautosakos darbai, t. IV, Kaunas, 1937, 401.

³⁴ G. H. F. N e s s e l m a n n, Litauische Volkslieder, Berlin, 1953, 344. (Toliau žymima — NsLV.)

bajorų viešpatavimo laikotarpiui (XVI—XVII a.), kai liaudis buvo verčiama kovoti už jai nesuprantamus feodalų interesus. Giliu patriotizmu dvelkia ir pagrindinis dainos epizodas — lyrinio herojaus mirties vaizdavimas:

Vilniaus laukely po smilčių kalneliu
Pakavotas brolutėlis.
Saulė tekėjo, kaip brojį nušovė,
Saulė leidos, kaip kavėjo.³⁵

Lyrinio herojaus mirties ir laidotuvių siejimas su saulės tekėjimu ir nusileidimu teikia vaizdui tam tikro iškilmingumo. Čia dainos pradžioje įvestas „karelis“ motyvas („karelis“, pasak S. Stanevičiaus, reiškia „tikrą kareivį“³⁶, t. y. narsų kovotoją) įgyja išbaigtą išraišką. Juo įkūnijama tėvynės gynėją aukštinanti dainos kūrėjų pažiūra, būdinga ir kitoms dainoms apie kareivio žuvimą.

Tokią pabaigą turi ne visos dainos variantai. Kituose čia kalbama apie sunkią kareivio dalią (JLD 1145, 1147, BsOD CCXXIX, Brugm. 22 ir kt.). Matyt, daina buvo populiari vėlesniais laikais, pritaikius pasikeitusioms istorinėms sąlygoms, kai liaudis buvo stumiamą kovoti už išnaudotojų interesus, o karinė tarnyba darėsi vis sunkesnė.

Dalyje dainos variantų temos sprendimas neturi herojinio pakilumo. Su artimaisiais atsisveikinantis lyrinis herojus žada sugrįžti, o jei negrįžtų — pargražinti žirgą su „mundurėliu“. Daina baigiama kreipimusi į motiną ir seserį:

— Mazgoki, sesele,
Brolio mandurėlį
Savo graudžioms ašarėlėms.

Džiovinki, motuše,
Sūnaus mandurėlį
Savo karštom atdūksėlėms.³⁷

Siuose variantuose labiau akcentuojamas lyrinio herojaus mirties traagiškumas. Dainoje stipriai skamba skriaudos motyvas: kareivio žuvimas — didelė nelaimė jam pačiam, nepataisoma skriauda jo artimiesiems. Šie variantai, kaip liaudies kančios ir sielvarto išraiška, laikytini vėlesniais, kai herojiniai motyvai, nebetekę aktualumo, turėjo užleisti vietą skriaudos motyvams.

Vėlesnę minimų variantų kilmę patvirtina ir kai kurios kaimyninių tautų folkloro analogijos. Baltarusių ir rusų kareivių dainose, vaizduojančiose feodalizmo epochos karus, taip pat sutinkamas žuvusiojo drabužių plovimo ir džiovavimo motyvas, kaip žuvusiojo artimųjų sielvarto išraiška:

Умирал мой друг, приказывал:
«Вы, братья мои, товарищи,
Может бог велит вам домой прийти —
Поклонитесь вы моему батюшке,
Сударыне родной матушке;
Милой жене слово молвите,
Чтобы вымыла мою рубашечку
Не на речке, не в колодезе,
А вымыла горячей своей слезой;
Чтоб высушила мою рубашечку,
Не на ветре, не на солнышке,
А высушила на белой своей груди.»³⁸

³⁵ NsLV, 344.

³⁶ StDZ, p. 111.

³⁷ Užrašyta 1960 m. Palangoje iš P. Baužienės.

³⁸ Великорусские народные песни, изданы А. И. Соболевским, СПб., т. VI, 278. (Toliau žymima — Соб.).

Nors dainos „Aušta aušrelė“ siužetas per ilgus amžius ir keitėsi, tačiau dalis jos variantų žuvusį kareivį aukštinančiu patriotiniu turiniu, tipine situacija (kareivio išvykimas ir žuvinimas mūšio lauke) ir kai kuriais įvaizdžiais siejasi su kovų prieš kryžiuočius gadinės karinėmis-istorinėmis dainomis, ypač su daina „Jau ir atlėkė gulbių pulkelis“. Dainos kompozicijos nesudėtingumas, motyvų ir įvaizdžių paprastumas vėlesniems perteikėjams sudarė galimybę keisti jos turinį pagal pasikeitusias istorines sąlygas.

* * *

Prie senesniųjų karinių-istorinių dainų skirtina ir daina „Atlėkė juodas varnas“, ne kartą užrašyta Rytų Prūsijoje ir Lietuvoje. Tačiau ji pasižymi kitokiais ypatumais, negu aukščiau minėtos dainos apie kareivio žuvinimą. Išvykimas į karą čia nevaizduojamas, o iš karto pasakojama apie įvykusį mūšį, pateikiamas platokas mūšio lauko vaizdas. Žirgą — mirties žinios nešėją — čia pakeičia varnas, atnešantis „baltą ranką“ su aukso žiedu.

Nykiau varno vaizdu jau pačioje dainos pradžioje sukuriama glūdi, nerimastinga nuotaika, slepianti savyje dar neišsakytą įvykusios nelaimės nujautimą. Dar niūresnė nuotaika toliau einančiame varno pasakojime, kur piešiamas kiek suhiperbolintas mūšio lauko vaizdas:

— Aš buvau didžiam kare;
Ten didį mūšį mušė,
Ten kardų tvorą tvėrė,
Pučkelėmis duobę kasė,
Ten kraujo upė bėgo,
Ten gul ne vienas sūnelis,
Ten verkia ne vienas tėvelis.³⁹

Pagaliau mergelės reagavimu į šį pasakojimą atskleidžiama įvykusi nelaimė — „negrįš mano bernelis“. Dainos pabaiga skamba visai tragiškai, reikšdama begalinį žuvusio artimųjų sielvartą.

Iš mūšio lauko vaizdo išryškėja dainos kūrėjų pažiūros į karus ir kareivio žuvinimą mūšio lauke. Karai, jų supratimu, neša vien mirtį, griau-na žmonių asmeninę laimę. Dainoje pabrėžiama tos mirties beprasmiškumas. Skirtingai, negu anksčiau minėtose dainose, čia kalbama ne apie vieno žmogaus, bet apie daugelio žmonių žuvinimą. Toks karų vaizdavimas ir vertinimas aiškiai rodo, kad daina buvo sukurta tais laikais, kai liaudis dalyvavo karuose, jau nebe patriotinių idealų skatinama.

Dainos variantai pagal mūšio lauko vaizdavimą ir meninės formos ypatumus pasiskirsto į dvi grupes. Vieni jų lakoniškesni, mūšio vaizdas glaustesnis, pati forma archaiškesnė (RzD 47, BsOD LXXIII, NsLV 24). Tuo tarpu kiti turi labiau išplėstą mūšio lauko vaizdą, jų forma naujoviškesnė (NsLV 23, JLD 1169, Brugm. 51, Lesk. 60, 73). Matyt, pastarieji vėlesni, atsiradę kūrybiškai perdirbinėjant pirmuosius. Platesniu mūšio lauko vaizdu labiau akcentuojama karo žiaurumas, žmogaus, kritusio mūšio lauke, mirties beprasmiškumas. Šie vaizdai kupini graudžios lyrinės širdgėlos, nuoširdaus į karo žudynes stumiamo žmogaus gailėsčio:

Te tekėjo strovė upė
juodųjų kraujelių,
te nugarsta tiltužėliai
jaunųjų brolelių.

Te nugarsta tiltužėliai
jaunųjų brolelių,
te pridėta prietiltėliai
šviesiųjų šoblelių.

³⁹ RzD 37.

Te pridėta prietiltėliai
šviesiųjų šoblelių,
te nukimštos kamšuzėlės
kiaunių kepurėlių.⁴⁰

Dalyje šių variantų minimas Kistryno vardas (NsLV 23, Lesk. 60, 72, KIPLD 501) leidžia spręsti apie mūšio ties Kunersdorfu (1759 m.), liaudies vadinamu Kistrynu, atgarsius.

Dainos „Atlėkė juodas varnas“ mūšio vaizdams artimi kai kurių karo sutartinių, ypač „Užugdė, užugdė“ (SIS 1234a—1237b), „Išjojo, išjojo“ (SIS 1238), mūšio vaizdai. Sutartinės pasakoja, kaip tėvas užugdė sūnų, nupirko jam žirgą ir išleido į karą, paskui pateikiamas mūšio lauko vaizdas, kuriuo pabrėžiamas karo baisumas ir žmogaus padėties beviltiškumas tame kare. Kareivio žuvimas sutartinėse suvokiamas taip pat tražiškai.

Sustoja, sustoja,
Braliukų pulkelis sustoja.
Ryga rygužėla,
Kiena gražias mergalas?

Nukirta, nukirta,
Braliukam galvelas nukirta...

Paplūda, paplūda,
Braliukų kraujelis paplūda...⁴¹

Cia požiūris į kareivio žuvimą mūšio lauke kitoks, negu sutartinėje „Kada, broli, tu parjosi?“, forma naujoviškesnė (ryškesnis aprašomasis momentas rinkinyje, jo atskirų dalių didesnis rišlumas, naujoviškesnis priedainis), ir tai liudija, kad šios sutartinės atsiradusios vėlesniais laikais.

Daina „Atlėkė juodas varnas“ išsiskiria iš kitų dainų apie kareivio žuvimą ne tik savitu mūšio vaizdu, bet ir varno — mirties žinios nešėjo — motyvu. Praeityje ir vėliau, aiškinant šią dainą, buvo teigiama slaviška ne tik varno motyvo, bet ir visos dainos kilmė⁴². Lygindami šią dainą su rusų, ukrainiečių, lenkų, serbų dainomis, matysime, kad ir joms būdingi analogiški sakalo ar varno, atnešančio mirties žinią, motyvai. Rusų baladėse ir lyrinėse dainose, atskirais atvejais — ukrainiečių, sakalas, parnešęs baltą ranką su žiedu, pasakoja apie artimo žmogaus nužudymą (Соб., т. I 89, 90, 91, 372, 376; Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край, т. V, СПб., 1874, 42-козацкие. Toliau žymima Тр. э.). Varnas — mirties žinios nešėjas — sutinkamas ukrainiečių dainose (O. Kolberg, Pokucie, t. II, Kraków, 1879, 407, Тр. э. 19-козацкие). Šis motyvas būdingas serbų baladėms (Српске народне пјсне, кн. II, 11, У. Бечу, 1845. Toliau žymima Српн.) ir ypač epinėms dainoms apie Kosovo mūšį, įvykusį 1389 m. Iš jų pažymėtina daina apie Kosovo mūšio herojų Jugovičių motinos mirtį. Cia pasakojama, kaip anksčiau rytą atleikia du varnai kruvinais sparnais, putotais snapais ir atneša karžygio ranką su žiedu, iš kurio marti atpažįsta savo vyro, o motina — sūnaus ranką⁴³. Varno — mirties žinios nešėjo — motyvas

⁴⁰ Brugm. 51.

⁴¹ SIS 1235.

⁴² Zr. Litva. Starożytnie dzieje, ustawy, język, wiara, obyczaj, pieśni, przysłowia, podania i t. d. Przez J. I. Kraszewskiego. Tom I, Warszawa, 1847, str. 316; Liudo Rėzos dainos, III leidimas, d. I, Kaunas, 1935, p. 94. B. Sruoga, Lietuvių liaudies dainų rinktinė, Kaunas, 1949, p. 110.

⁴³ Zr. Српн., кн. II, 48.

čia niūrus iki tragizmo, juo įprasminama ne vien asmeninė, bet visos tautos nelaimė — pralaimėjimas turkam. Galimas daiktas, kad serbų liaudies poezijoje šis motyvas buvo paplitęs ir prieš Kosovo dainų sukūrimą, tik pastarosiose jis, panaudotas visos tautos tragiškiems išgyvenimams perteikti, buvo išbaigtas ir išstobulintas.

Didelis varno (sakalo) — mirties žinios nešėjo — motyvo populiarumas rodo tarptautinį jo pobūdį. Iš viso dainos turinio, ypač senesniųjų variantų, pagaliau iš analogišką mūšio vaizdą turinčių sutartinių galima spręsti, kad motyvas į lietuvių karines-istorines dainas atėjęs anksčiau, negu XVIII a., nes variantai, turintieji XVIII a. istorinių įvykių pėdsakų (mūšio ties Kunersdorfu atgarsiai), yra vėlesni. Tarptautiniam varno motyvui buvo suteiktas naujas turinys ir jo pagrindu sukurta savita nacionalinė daina, atspindinti neigiamą liaudies požiūrį į feodaličius karus.

Iš neigiamo karų vertinimo, tragiško kareivio žuvimo suvokimo dainoje „Atlėkė juodas varnas“ galima spręsti apie pasikeitusį karinių-istorinių dainų kūrėjų požiūrį į istorinius įvykius. Vadinasi, ši daina buvo kuriama kitomis istorinėmis sąlygomis, negu aukščiau minėtos dainos apie kareivio žuvimą. Pažymėtina, kad XV—XVI a. keičiasi tiek žanro kūrėjų valstiečių padėtis, tiek ir karų pobūdis. Šiuo metu stiprėja feodalinė valstiečio priklausomybė, ilgainiui virsdama baudžiavine. Jei kovų prieš kryžiuočius ir kalavijuočius amžiais valstietis, gindamas tėvynę nuo priešų, kartu buvo ir aktyvus krašto visuomeninio gyvenimo dalyvis, tai dabar, politiniame krašto gyvenime nepaprastai išaugus bajorų vaidmeniui, nuo jų priklausomas valstietis iš šio gyvenimo išstumiamas. Jei anksčiau liaudis, gindama tėvynę nuo kalavijuočių ir kryžiuočių puldinėjimų, gerai suprato tikslus, už kuriuos kovojo, tai dabar feodalų vedami grobikiški karai (1507—1544 m. karas su Rusų valstybe, 1558—1583 m. karas dėl Livonijos, 1579—1582 m. Stepono Batoro karai su Rusų valstybe) liaudžiai buvo nesuprantami ir negalėjo būti jos teigiamai vertinami. Tuo būdu karinės-istorinės dainos neišvengiamai turėjo atspindėti šiuos žiaurius, liaudžiai nesuprantamus, vien kančias ir skurdą nešančius karus. Tad dainą „Atlėkė juodas varnas“, atsižvelgiant į jos idėjinį turinį ir siužeto tipiškumą, į tą aplinkybę, kad ji ryškiai išsiskiria iš senųjų dainų, poetizuojančių herojaus žuvimą mūšio lauke, ir nepritampa prie XVII—XIX a. dainų, vaizduojančių išvykimą į kariuomenę ir kareiviavimą, reikėtų skirti šiam laikotarpiui.

Su šiuo laikotarpiu sietinos ir atskiros dainos, kuriamos senųjų dainų apie kareivio žuvimą siužetiniu pagrindu,—„Parsišūdsinsiu gromatėlę“, „Brolelis ant dvaro žirgą balnojo“, „Už aukštųjų kalnelių“ ir kitos, kur kareivio mirtis nebe poetizuojama, o traktuojama kaip didelė skriauda jam pačiam ir jo artimiesiems. Čia išaukštinamas ne kareivio — tėvynės gynėjo, bet artojo, taikiai dirbančio žemę, idealas, o požiūris į karą taip pat neigiamas.

Augin tėvas sūnelį,
Tą vieną vienturtėlį:
— Ar užaugsi, sūnužėli,
Ar būsi artojėliu?

— Tai užaugsiu, tėveli,
Nebūsiu artojėlis,
Aš nebūsiu artojėlis,
Tik būsiu kareivėlis. ⁴

⁴ JLD 1138.

Senujų dainų atskiri motyvai čia interpretuojami kitaip. Pavyzdžiui, dainoje „Pasiųdinsiu gromatėlę“ žirgas — jau nebe savarankiškas veikėjas, parnešantis žinią apie lyrinio herojaus žuvimą ir tuo tarsi dalyvaujantis žmogaus išgyvenimuose, o tik „gromatėlės“ nešėjas. Žymioje dalyje variantų „gromatėlė“ parsiučiamą. Šiose dainose pastebimas ryškus posūkis į tragišką kareivio žuvimo suvokimą, į neigiamą karų vaizdavimą.

* * *

Minėtos karinės-istorinės dainos tiek savo idėjinėmis-tematinėmis ypatybėmis, tiek siužetine schema yra vienos seniausių. Didelės dalies šių dainų turinio ypatybės, atskiros istorinės realijos rodo jų ryšį su lietuvių tautos kovomis prieš kalavijuočius ir kryžiuočius (sudaicio sutartinės. „Kada, broli, tu parjosi?“, „Jau ir atlėkė gulbių pulkelis“, „Aušta aušrelė“) ar vėlesniais feodaliniais karais („Užugdė, užugdė“, „Atlėkė juodas varnas“, „Pasiųdinsiu gromatėlę“ ir kt.). Pirmosiose gana ryškiai išsiskirtalizuoja specifiniai žanro ypatumai: karo ir tėvynės gynimo vaizdavimas per šeimos santykius, lyrinis apdainuojamų įvykių traktavimas, pagaliau tam tikrų siužetų bei motyvų susiformavimas. Šių dainų seną kilmę pagrindžia ir atskirų meninės formos elementų bendrumas su medžioklės, ganymo sutartinėmis ir kitomis senosiomis dainomis. Visa tai leidžia spėti, kad karinės-istorinės dainos, galimas daiktas, pavieniui egzistavusios ir anksčiau, kovų prieš kryžiuočius laikotarpiu, susiformuoja į savitą žanrą, atskleidžiantį liaudies pažiūras į istorinius reiškinius, įkūnijantį jos patriotinius idealus. Keičiantis istorinėms sąlygoms, keičiasi karinių-istorinių dainų turinys. Jeigu XV—XVI a. skiriamose dainose ypatingai pabrėžiamas karų žiaurumas, o kareivio mirtis interpretuojama tragiškai, tai XVII—XIX a. pirmos pusės dainose vyrauja išvykimo į kariuomenę ir kareivio sunkaus gyvenimo vaizdavimas. Pastarosios vertintinos kaip vėlesnių laikų sunkios karinės tarnybos meninis apibendrinimas. Nors vėlesnės karinės-istorinės dainos atsineša naujas siužetines schemas, naujus motyvus bei įvaizdžius, tačiau bendraisiais tikrovės vaizdavimo ypatumais, atskirais siužeto elementais ir motyvais jos artimai siejasi su senosiomis dainomis, ypač dainomis apie kareivio žuvimą.

Liaudies gyvenime senosios karinės-istorinės dainos buvo reikšmingos visais laikais. Būdamos kovų su priešais dėl savo krašto laisvės meninis apibendrinimas, jos ugdė patriotinius liaudies jausmus kovų prieš kryžiuočius laikotarpiu, mokė neapkęsti išnaudotojų vedamų, liaudžiai kančias ir skurdą nešančių karų vėlesniais laikais. Jos nebuvo pamirštos ir Didžiojo Tėvynės karo metais. Tai rodo jų demokratiškumą ir gyvybingumą. jų tikrai liaudišką patriotinį pobūdį. Šios dainos priimtos ir mūsų dienų tarybiniam žmogui, ugdančiam savyje taurius komunizmo statytojo bruožus, kovotojui prieš bet kokį engimą ir priespaudą.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko v.
universitetas
Lietuvių literatūros katedra

Įteikta
1963 m. rugsėjo mėn.

ОСОБЕННОСТИ СТАРЕЙШИХ ЛИТОВСКИХ ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИХ ПЕСЕН

Д. КРИШТОПАЙТЕ

Резюме

Литовские народные военно-исторические песни — это жанр фольклора, в котором оставила следы история народа, его борьба с врагами за свободу родного края, отразились патриотические идеалы народа и его демократические настроения.

Точно установить время возникновения военно-исторических песен и их связь со старейшими историческими событиями почти невозможно. Основная причина этого — своеобразное отображение действительности этим жанром. Литовские военно-исторические песни, за исключением немногочисленных исторических песен «сутартине», не изображают конкретных исторических событий. В них показывается бытовая сторона войны: какие изменения произошли во время войны в жизни отдельной семьи, как складывались отношения людей в этот период. В песнях рисуются типические явления народной жизни — отправление на войну и гибель солдата на поле боя, тяжелая доля солдата. Исторические события в них показаны очень неконкретно и составляют лишь фон для переживаний лирического героя. Поэтому выводы о связи одной или другой песни с определенной исторической эпохой можно делать, просмотрев как можно больше вариантов данной песни и установив совокупность их идейно-художественных особенностей. Научную обоснованность этого метода доказали советские фольклористы В. Я. Пропп, Б. Путилов и др., применившие его для анализа былин и исторических песен. На основе этого метода в данной статье анализируются старейшие литовские военно-исторические песни — исторические и военные «сутартине», песни «Прилетела стая лебедей», «Встает зорька», и делаются выводы об их связи с эпохой борьбы литовского народа против крестоносцев (XIII—XV вв.). В этих песнях ярко проявляются идейно-художественные особенности этого жанра: изображение войны и обороны отечества через семейные отношения, лирическая трактовка изображаемых событий, возникновение специфических сюжетов и мотивов, что позволяет сделать вывод о литовских военно-исторических песнях этого периода, как об самостоятельном, своеобразном жанре.